

Realisatie : Claire Louis

1

De haven aan de Zenne

Handelshaven nabij de Scipbrug

De haven aan de rivier de Zenne werd waarschijnlijk enkele tientallen jaren vóór 1020 aangelegd, de datum van de oudste tekst die er melding van maakt. Ze heeft de ontwikkeling van *Brosela* of *Bruocsela* of *Broekzele* ('plaats in het broek of het moeras') mee in de hand gewerkt. De *Scipbrug* overspande de Zenne. Deze bijrivier van de Schelde verzekerde de verbinding naar Antwerpen en naar de Noordzee. De haven deed aanvankelijk dienst als transitcentrum voor graanoverschotten van de grote landbouwdomeinen uit de omgeving. Later werd ze de draaischijf van een gediversifieerde handel. Haar belang nam nog toe toen men, ten laatste in het midden van de 12de eeuw, een straat aanlegde die de haven verbond met de handelsweg Keulen - Brugge.

Evolutie Aan het einde van de 16de eeuw verlieten de binnenschippers de oevers van de Zenne. Dat was nadat het nieuw gegraven kanaal van Willebroek in 1561 in gebruik genomen werd. Daardoor konden schepen met een groter laadvermogen Antwerpen bereiken op één of twee dagen tijd (in plaats van 8 dagen tot 2 maanden via de Zenne). De oude haven aan de Zenne werd dan gebruikt als vismarkt en dat bleef zo tot bij de overwelving van de rivier in 1867-1871 in het kader van de sanering (de Zenne was in een open riool veranderd voornamelijk door de lozing van industrieel afval) en de verfraaiing van het stadscentrum. Hier bouwde men later de Centrale Hallen, die zelf plaats moesten ruimen voor een parkeerplaats ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling van 1958.

● **Nu:** Het gebouw 'Parking 58' in de *Zwarte Lievevroustraat met parking, kantoren en supermarkt bevindt zich op de plaats van de oude haven en de Scipbrug was te situeren op de huidige hoek van de Kiekenmarkt met de Zwarte Lievevroustraat*

2

Het Sint-Gorikseiland

Eiland omsloten door de Zennearmen, met in het midden een kerk toegewijd aan Sint-Gorik

Het Sint-Gorikseiland (ook 'groot eiland' genoemd) lag aan de samenloop van de twee belangrijkste aftakkingen van de Zenne (de 'Grote Zenne' die de stad binnenvloot langs het zuiden, en de 'Kleine Zenne' of 'Ransvoort Zenne', die uit het westen kwam). Het eiland had vermoedelijk geen natuurlijke oorsprong maar was een gevolg van waterbouwkundige werken in de 12de eeuw waarbij watermolens geïnstalleerd werden die toebehoorden aan de hertog van Brabant, heer van Brussel. Zijn naam ontleende het aan het bedehuis opgedragen aan Sint-Gorik en vermoedelijk gesticht in de 10de eeuw.

Evolutie De Sint-Gorikskerk werd in de loop van de eeuwen vergroot en aangepast, maar in 1798 tijdens de Franse overheersing afgebroken. Het eiland verdween met de overwelving van de Zenne, die in 1871 voltooid was. Tien jaar later verzezen de Sint-Gorikshallen op dit openbare plein, dat sinds de afbraak van de kerk als markt werd gebruikt.

● **Nu:** *In de jaren 1990 verwierf de Sint-Gorikswijk een nieuwe dynamiek. Vandaag is ze één van de meest bedrijvige locaties van de hoofdstad.*

3

De Nedermerct

Het belangrijkste marktplein van de benedenstad, in het noorden begrensd door het Broodhuis

Oorspronkelijk bevond zich hier een moeras dat werd drooggelegd. De *Nedermerct*, veruit de belangrijkste markt

in de stad, kwam tot ontwikkeling in de wijk rond de kerk van Sint-Niklaas, de beschermheilige van de handelaars. Op het plein stelden tal van handelaars en ambachtlieden hun kraampjes op. In de omliggende straten vonden gespecialiseerde markten hun stek: kaas, vis, gevogelte, houtskool, ... Rond het marktplein verzezen woningen van hout en steen. In het gebied tussen de Steenweg en de *Nedermerct* werden hallen (overdekte markten) opgetrokken voor de slaggers, lakenhandelaars en bakkers.

Evolutie Mettertijd werd deze markt meestal Grote Markt genoemd. Het plein was niet alleen het economische hart van de stad, maar ook het politieke centrum. Gaandeweg verkreeg het zijn huidige rechthoekige vorm door ingrepen van het stadsbestuur, zoals de bouw van een prestigieus stadhuis in de eerste helft van de 15de eeuw. Op datzelfde moment liet de hertog van Brabant er recht tegenover, op de plaats van de broodhal, een gebouw optrekken voor verscheidene van zijn administratieve diensten. Huizen van rijke particulieren en van de ambachten namen de rest van het plein in. De Grote Markt vormde het decor bij uitstap voor feesten en officiële plechtigheden. Na het bombardement van Brussel in 1695 werden de gebouwen van de Grote Markt opnieuw opgetrokken op basis van de oude percelen maar in een eigentijdse stijl. Aan het einde van de 19de eeuw ondergingen de huizen van de Grote Markt een grondige renovatie. Vandaag behoren ze tot het UNESCO-Werelderfgoed.

● **Nu:** *De Nedermerct werd de Grote Markt en het oude Broodhuis is tussen 1875 en 1896 vervangen door een neogotische reconstructie*

4

Het klooster van de franciscanen

Klooster gesticht door de bedelorde van de minderbroeders

Nauwelijks enkele jaren na de dood van Sint-Franciscus van Assisi vestigde de gemeenschap van de minderbroeders zich omstreeks 1238 in het volkse en commerciële centrum van Brussel, aan de oever van de Zenne en vlakbij de Sint-Niklaaskerk. De bedelmonniken predikten overal in de stad en waren betrokken bij allerlei sociale werken.

Evolutie Het klooster breidde zich uit doorheen de tijd (zie maquette van Brussel in de 17de eeuw). Tijdens de Franse overheersing werd het in 1796 buiten gebruik gesteld en verkocht, in het kader van de secularisatie van kerkelijke goederen. Op de plaats van de kerk kwam er een botermarkt en ook enkele andere gebouwen kregen een nieuwe bestemming. Het complex verdween tijdens de werken voor de overwelving van de Zenne (1867-1871) en de aanleg van de centrale lanen. De Botermarkt moest toen plaats ruimen voor de Handelsbeurs. In 1988 werden tijdens archeologische opgravingen onder de Beursstraat enkele overblijfselen van het voormalige klooster blootgelegd.

● **Nu:** *De Beurs. Opgegraven resten van het kloostercomplex zijn te zien op de archeologische site 'Bruxella 1238'*
Inlichtingen: 02 279 43 55 - www.bruicity.be

5

De Steenweg

Geplaveide weg die de bovenstad met de benedenstad verbond

De Steenweg vormde de voornaamste verbindingsas tussen de volkse, commerciële benedenstad en de bovenstad, het centrum van het centrale gezag. In de benedenstad verzekerde deze weg de verbinding met Gent en Brugge, en in de bovenstad met Namen. Halverwege de heuvels sloot hij aan de ene kant aan op de weg naar Keulen via Leuven en aan de andere kant op de weg naar Parijs via Bergen.

Evolutie Eeuwenlang was de Steenweg de belangrijkste verkeersader die de stad structureerde volgens een oost-westas. Vanaf de 19de eeuw ontwikkelde de stad zich voornamelijk volgens een noord-zuidas. Het ononderbroken traject van de voormalige Steenweg verdween voorgoed in de 20ste eeuw, nadat de Hofbergwijk werd omgevormd tot de Kunstberg.

● **Nu:** *Vertrekkend van de bovenstad naar de benedenstad, is het spoor van de voormalige Steenweg terug te vinden in het tracé van de volgende straten: Naamsestraat / Hofberg / Magdalenasteenweg / Grasmarkt / Kiekenmarkt / Sint-Katelijnestraat / Vlaanderenstraat*

6

Het Koudenbergkasteel

Vesting die dienst deed als residentie van de hertog van Brabant, gebouwd op de Koudenberg

Het kasteel werd opgetrokken in de 11de eeuw of ten laatste in het begin van de 12de eeuw en deed dienst als versterkte woning van het Huis van Leuven dat het hertogdom Brabant – waar Brussel deel van uitmaakte – bestuurde. De ligging op

de heuvel verleende de vesting een onmiskenbare strategische positie. Ze werd opgenomen in de 13de-eeuwse stadsmuur. De wildrijke omgeving buiten de stadswalling vormde het jachtgebied van de hertog. De kerk toegewijd aan Sint-Jakob deed dienst als hertogelijke kapel. Nadat ze als gasthuis voor pelgrims op door-tocht had gefungeerd, werd ze geïntegreerd in een augustijnenklooster.

Evolutie Vanaf de tweede helft van de 13de eeuw werd dit kasteel de voornaamste residentie van de hertogen van Brabant. Geleidelijk aan groeide Brussel uit tot het politieke centrum van Brabant en vanaf de 15de eeuw van de vorstendommen van de Nederlanden. Het kasteel verloor gaandeweg zijn militaire karakter en evolueerde tot een paleis en de zetel van de centrale instellingen (zie maquette van Brussel in de 17de eeuw). Een hevige brand verwoestte het complex in 1731. Op deze plaats kwamen vanaf 1775 het huidige Koninklijk Paleis, de Sint-Jakob-op-de-Koudenbergkerk en de Koningswijk tot stand. Vandaag zijn de voornaamste politieke instellingen van het land nog altijd gevestigd in de bovenstad.

● **Nu:** *Het Koningsplein en de Koningsstraat. Opgegraven resten van het paleis zijn te zien op de archeologische site 'Karel V'. Inlichtingen: 02 545 08 00 - www.coudenberg.com*

7

Het Cantersteen

Een van de versterkte stenen huizen in de stad

Steenen waren de versterkte stenen huizen van de belangrijkste families in de stad, die een verdedigende functie hadden in de periode vóór de eerste stads-

omwalling werd aangelegd. Hun bouwmetaal onderscheidde ze van de meer bescheiden huizen met muren van hout en leem en een strodak. In de 12de eeuw waren er al een twaalfal *steenen*. Hun aanwezigheid bepaalde het tracé van het latere stratennet.

Evolutie In de loop van de tijd maakten de *steenen* plaats voor nieuwe woningen. Het Cantersteen bijvoorbeeld werd aan het einde van de 16de eeuw omgebouwd tot een aristocratisch herenhuis en in de 18de eeuw tot een herberg voor reizigers. De wijk rond het Cantersteen werd afgebroken tijdens de werken voor de ondergrondse spoorwegverbinding tussen het Noord- en het Zuidstation (1908-1952). Vandaag leeft de herinnering aan deze *steenen* nog voort in straatnamen zoals Kantersteen, Plattesteen of Steenstraat.

● *Nu: Het Albertinaplein*

8

Een hoektoren van de stadsomwalling

Omwalling, vanaf de 13de eeuw ter bescherming aangelegd rond de verschillende wijken van de stad

De demografische, commerciële, politieke en religieuze ontwikkeling die Brussel in het begin van de 13de eeuw bereikt had, noodzaakte tot een bijkomende defensieve infrastructuur, complementair aan de bestaande versterkingen zoals het hertogelijke kasteel, de *steenen* van de grote families en waarschijnlijk ook een eerste houten palissade. De vier kilometer lange vestingmuur was uitgerust met uitkijktorens en een weergang, en werd versterkt door een gracht. Dankzij deze omwalling onderscheidde Brussel zich op een indrukwekkende manier van zijn landelijke

omgeving. Het onregelmatige tracé was een gevolg van de noodzaak om de verschillende wijken van de beneden- en de bovenstand binnen de versterking op te nemen en het feit dat men de door het landschap geboden natuurlijke verdedigingsmiddelen benutte. Deze hoektoren stond vlakbij de Steenpoort, een van de zeven versterkte poorten die de toegang gaven tot de stad en waar belastingen op de koopwaar werden geheven.

Evolutie De bevolking groeide van ongeveer 5.000 tot 10.000 inwoners in de 13de eeuw tot ongeveer 25.000 in de 14de. Daardoor was een groot deel ervan verplicht zich buiten de muren te vestigen. De nood aan een betere bescherming vormde de aanleiding voor de bouw van een tweede omwalling van 8 kilometer lang, tussen 1357 en 1383. Het nieuw ontstane stadsgebied kon tot aan het einde van de 18de eeuw de stedelijke uitbreiding opvangen. De eerste omwalling werd in de 16de eeuw verkocht aan particulieren en verdween zo geleidelijk uit het stedelijke weefsel. De tweede omwalling werd vanaf het einde van de 18de eeuw ontmanteld en in de eerste helft van de 19de eeuw vervangen door grote boulevards met bomen. Deze lanen werden vanaf de jaren 1950 herschapen in een stedelijke autosnelweg. De 'kleine ring' en het plan van de Brusselse Vijfhoek zijn afgebeeld op de vloer van deze zaal.

● *Nu: De Anneessens-toren aan de Keizerslaan (naast de bowling Crosly, tegenover het gebouw van de PS)*

9

Onze-Lieve-Vrouw ter Kapelle

Parochiekerk van de Kapellewijk, gelegen buiten de eerste stadsmuur

Op deze plaats verscheen in de eerste helft van de 12de eeuw een eerste kapel toegewijd aan de Maagd Maria, die in 1210 verheven werd tot parochiekerk. Nadien moest ze plaats ruimen voor een nieuwe kerk die in verschillende fases gebouwd werd in de loop van de 13de eeuw. De kerk ligt aan de Hoogstraat, een deel van vermoedelijk de oudste verbindingsweg naar Brussel vanuit het zuiden, en tussen de wijk van de textielarbeiders (handwevers, vollers, scheerders, ...) en deze van de leerlooiers. Het is niet uitgesloten dat de Kapellewijk opzettelijk buiten de omwalling gehouden werd uit vrees dat deze ambachtslieden de openbare orde zouden verstoren.

Evolutie Als gevolg van de aanzienlijke ontwikkeling van de lakenindustrie in de 13de en de 14de eeuw, kende de Kapellewijk een sterke uitbreiding. Naderhand werd ze opgenomen in het stedelijke gebied, begrensd door de tweede omwalling uit de tweede helft van de 14de eeuw. In de loop van de eeuwen onderging de kerk verscheidene verbouwingen. Vanouds wordt de Kapellewijk de 'Marollen' genoemd (naar de naam van het voormalige zusterklooster van de gemeenschap *Mariam Colentes* dat zich er in de 17de eeuw was komen vestigen). Ook de schilder Bruegel wordt met deze wijk geassocieerd; een gedenkteken in de Kapellekerk herinnert eraan dat hij er begraven werd in 1569. Deze wijk heeft altijd al een heel volks karakter gehad. Recent echter maakt ze een *gentryfication*-proces door, onder invloed van de vlakbij gelegen burgerlijke Zavelwijk.

● *Nu: De Kapellekerk*

IO

Het Corenhuys

Overdekte constructie voor de graanmarkt

De hal werd in de 13de eeuw opgetrokken als een eenvoudige houten constructie die onderdak bood aan de graanmarkt. Vermoedelijk lag de *Bovenmerct* - de tegenhanger van de *Nedermerct* - tussen de graanmarkt en de Steenpoort, die deel uitmaakte van de eerste stadsomwalling.

Evolutie De graanhal werd afgebroken in begin van de 17de eeuw en de graanmarkt had dan plaats naast het Katelijnedok. Nadat het plein erg gehavend uit het bombardement van 1695 kwam, werd het heraanlegd en vergroot. In de 18de eeuw waren er herbergen te vinden vanwaar de postkoetsen vertrokken.

● *Nu: Het plein met de naam Oud Korenhuis werd op het einde van de 20ste eeuw opnieuw aangelegd en is sindsdien weer een geanimeerde locatie in de stad*

II

Het Sint-Janshospitaal

Het belangrijkste gasthuis van Brussel voor behoeftige zieken

In de 12de eeuw waren er al verscheidene hospitalen of gasthuizen in Brussel. Zij getuigden van de omvang van de stadsuitbreiding maar ook van de nieuwe vormen van bijstand. Deze instellingen legden zich toe op gastvrijheid: zij boden onderdak aan arme zieken en bejaarde mensen maar ook aan pelgrims die halt hielden in Brussel. Het Sint-Janshospitaal werd gesticht op het einde van de 12de eeuw en groeide uit tot een van de belangrijkste ziekenhuisinstellingen van onze streken. Het beheer ervan lag bij een gemeenschap van Broeders en Zusters. Die stond onder het toezicht van

lekenvoogden aangesteld door het stadsbestuur. Aan het hospitaal werd in de 13de eeuw een kerk toegevoegd.

Evolutie In de loop van de eeuwen werden de behandeling en de genezing van zieken in hospitalen stilaan belangrijker dan de eenvoudige verzorging en de voorbereiding op een christelijke dood. In de jaren 1840 werd het Sint-Janshospitaal, samen met de kerk, volledig afgebroken. Op deze locatie kwam er een nieuwe wijk die beantwoordde aan de principes van de neoclassicistische stedenbouw. Het Sint-Janshospitaal verhuisde naar de Pachecowijk nabij de Kruidtuin.

● *Nu: Het Sint-Jansplein, de Sint-Jansstraat en de Duquesnoystraat*

I2

De collegiale van Sint-Michiël en Sint-Goedele

Hoofdkerk van Brussel, gesticht op een heuvel door de hertog van Brabant

De heuvel die later Treurenberg zou worden genoemd werd in de 13de eeuw, samen met de handelswijk in de benedenstad en de Koudenberg, opgenomen binnen de eerste stadsomwalling. Het is niet uitgesloten dat hier sinds de 9de eeuw een kapel stond toegewijd aan de aartsengel Michael. In het midden van de 11de eeuw stichtte de hertog van Brabant op deze plek een collegiale kerk, wat betekent dat ze bediend werd door een kapittel van kanunniken. Ze was opgedragen aan Sint-Michiël én aan Sint-Goedele, van wie de miraculeuze relieken bewaard werden in een crypte onder het koor, en groeide uit tot de hoofdkerk van de stad. De romaanse kerk werd vanaf de 13de eeuw in gotische stijl heropgebouwd.

Evolutie Naarmate Brussel zich geleidelijk ontwikkelde tot politiek centrum, werd de collegiale van Sint-Michiël en Sint-Goedele de hoofdkerk van het hertogdom Brabant en later van de hele Nederlanden. De bouw van de gotische kerk begon in de 13de en was klaar in de 15de eeuw. De kerk werd geplunderd tijdens de godsdienstroebelen van de 16de eeuw, maar bleef gespaard bij het bombardement van 1695. In de 19de eeuw onderging ze een grootscheepse restauratie. Nadat het onafhankelijke België Brussel in 1830 bevestigd had in zijn rol als hoofdstad, bleef de kerk dienstdoen als prestigieus kader voor talrijke officiële plechtigheden. In 1962 werd Brussel, samen met Mechelen, verheven tot aartsbisdom en kreeg de kerk de titel van kathedraal.

● *Nu: De kathedraal van Sint-Michiël en Sint-Goedele. Opgegraven resten van de romaanse kerk zijn te zien op de archeologische site van de kathedraal*
Inlichtingen: 02 219 75 30 – www.cathedralestmichel.be